

Роман ГОЛИК

МІЖ РОЗВАГОЮ, НАУКОЮ ТА ІДЕОЛОГІЄЮ: МАНДРІВНИЦТВО Й ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО В РАДЯНСЬКІЙ ТА ПОСТРАДЯНСЬКІЙ ГАЛИЧИНІ

Автор розглядає шляхи еволюції краєзнавчих студій та туристичних проектів в Західній Україні у радянський і пострадянський час. Аналізує, як і якою мірою радянські ідеологеми впливали на розвиток етнологічних пошуків та різних видів туризму у регіоні. Водночас досліджує зміни у цій сфері впродовж перших десятиліть української незалежності. Акцентує також роль і функції книговидання й читання у цих процесах.

Ключові слова: Галичина, Західна Україна, радянський період, пострадянський період, історія, етнологія, туризм, путівники, читання, ідеологія, міф.

© Р. ГОЛИК, 2015

Галицьке краєзнавство й пов'язаний з ним туризм XIX—XX ст. — привабливе поле для історико-культурологічних студій [13]. Однак історія радянського мандрівництва й краєзнавчих досліджень в Галичині нерідко «випадає» з поля зору сучасних дослідників, які часто сприймають її як форму поширення соціалістичної (чи комуністичної) ідеології. Звичайно, цю функцію вони, згідно з тогочасною офіційною доктриною, мали виконувати насамперед, і частково виконували. Але навіть цей компонент заслуговує на увагу вчених, як і те, що туризм й пізнання рідного краю у радянський період були елементами тогочасного повсякденного життя з усіма його специфічними рисами. Водночас краєзнавство й туристика на західноукраїнських землях у 40—80-х рр. XX ст. не зводилися до тих форм, яких вимагала ідеологія. Попри усі обмеження, у цій сфері залишалося досить багато місця для неофіційних, інколи навіть ризикованих, ініціатив, явного й прихованого дисидентства тощо. Саме тому радянський туризм як специфічний ідеологічний феномен перебуває у полі уваги також і західних дослідників [68; 69].

Натомість розвиток краєзнавства й подорожування у пострадянській Галичині (після здобуття української незалежності) все ще недостатньо вивчений з іншої причини. Це — не закрита система, а процес, який все ще триває або лише зовсім недавно став історією. Мета нашої роботи — ескізно показати не стільки сам розвиток галицького краєзнавства й туризму в радянський та пострадянський час, як вплив культури, зокрема читання, на еволюцію форм і практик подорожування, а також на наукове дослідження регіону.

Радянське краєзнавство й мандрівництво. Після прилучення Західної України до УРСР у 1939 р. традиційні подорожі Західною Європою, до яких звикла частина галичан, стали неможливими, а мандрівки Карпатами — небезпечними. Ці території опинилися на радянсько-німецькому кордоні. В міру зростання напруженості у відносинах між СРСР і Великонімецьчиною він став зоною особливої уваги радянських спецслужб, особливо після того, як в Західній Україні активізувалося антирадянське підпілля. До того ж, СРСР зразка 1939 р. виявився майже повністю закритою країною, у якій контакти з закордоном загалом були мінімальними та підлягали строгому контролю. Ці обставини спричинилися до того, наприклад, що під час подорожей тими ж Карпатами мандрівників мусіли супроводжувати не лише

місцеві провідники, але й міліціонери. Так, керівника Полтавської астрономічної обсерваторії академіка Олександра Орлова взимку 1940 р. відрядили оглянути давню астрономічну обсерваторію на горі Піп Іван в супроводі ще одного астронома, чотирьох провідників та двох міліціонерів. Попри доволі складні погодні умови, учений таки виконав доручення і навіть ділився з дружиною своїми позитивними враженнями від важкого підйому на гору [24]. Контролю підлягали переміщення жителів нових приєднаних територій у межах самої УРСР, так само, як і поїздки мешканців «старої» Радянської України — в «нову», Західну Україну. Так, з одного боку, частині галичан у цей час дозволяли екскурсії на центральні й східні українські землі, однак з застереженнями. Радянська влада була зацікавлена у тому, щоб взаємини між «неадаптованими» до соціалістичної дійсності недавніми жителями буржуазної Польщі і тими, хто давно жив при радянському режимі, були максимально обмежені. Зрештою, частину галичан просто депортували вглиб СРСР (зокрема, в Казахстан та на Сибір), і вони змогли його побачити у вимушеному та принизливому статусі спецпереселенців. Зі свого боку, в СРСР функціонувала централізована система туризму, якій мало бути підпорядковане індивідуальне мандрівництво.

Натомість історичне краєзнавство в радянській Галичині 1939—1941 рр. залишилося, радше, у вигляді до кінця не реалізованих задумів. Так, на основі галицьких довоєнних інституцій було відкрито державні етнографічні історико-етнографічні музеї у Львові, Яворові, Перемишлі, Самборі, краєзнавчо-етнографічний музей у Стрию та краєзнавчо-природничий — у Трускавці тощо [26, с. 94—95]. У цьому напрямку були певні проекти, проте ширшої діяльності, зокрема видавничої, так і не було розгорнуто.

Німецько-радянська війна, що почалася у 1941 р., на перший погляд, менше сприяла активному мандрівництву й краєзнавству. Однак не можна забувати, що саме під час німецької окупації в тогочасному дистрикті «Галичина» з'явилися такі праці, як, наприклад, «Сучасний Львів» географа та героїні визвольних змагань 1914—1919 рр. Олени Степанів чи «Княжий Галич» археолога Ярослава Пастернака тощо. З одного боку, ці книги були самостійними етногеографічними (як у випадку Олени Степанів)

чи археологічними дослідженнями (як у випадку Пастернака), але з іншого — своєрідними путівниками й довідниками, з яких люди могли більше дізнатися про архітектурні та історичні пам'ятки краю. Зрештою, навіть у воєнних умовах галичани дозволяли собі мандрівки/прогульки за місто, у сільську місцевість, звісно, у змінених та обмежених формах.

Повоєнний радянський туризм й краєзнавство також існували між офіційним, дозволеним, і неофіційним дискурсом. З одного боку, її популярними елементами стало пропагування подорожей маршрутами, пов'язаними з місцями, важливими для конструювання нової, радянської історичної пам'яті. В її центрі перебувала, зокрема, міфологізована постать Володимира Ульянова (Леніна). Як наслідок, з'явилися путівники, присвячені «ленінським» чи «більшовицьким» місцям Львова та Галичини, таким як Львівський філіал Центрального музею Леніна тощо [36], а також меморіальний музей пропагованого у Західній Україні Ярослава Галана [62]. Важливим елементом радянського виховання вважали також відвідування атеїстичних музеїв, моделлю був, зокрема, Львівський музей історії релігії та атеїзму, розміщений у колишньому комплексі Домініканського собору [9].

У цій перспективі формували образ цілих міст та мікрорегіонів: наприклад, Борислава та Дрогобича, а також прикарпатських сіл і містечок. На сторінках краєзнавчої літератури з пропагандистським ухилом вони поставали містами революційної боротьби робітників з експлуататорами до Другої світової війни, місцями трударів-нафтовиків (як Борислав) [42], а водночас, свідками боротьби ворогів («бандерівців») з комуністами й комсомольцями у повоєнний час [18].

З'являлися й книги, в яких туристичні маршрути повністю чи частково пролягали місцями, важливими з погляду комуністичної пропаганди. Невипадково, наприклад, туристичний путівник маршрутом Львів — Олеський замок, попри те, що його назва апелювала до середньовічної та ранньоновітньої історії («Відгомін віків») на обкладинці та на внутрішньому розвороті містив не зображення замку в Олеську, а пам'ятник бійцям Першої кінної дивізії Будьонного по дорозі до нього [2]. Тому й розповідь про давньоукраїнську/давньоруську культуру Плісеньська та Олеська у такому путівнику переривалася оповідями про перебування у цих містах Чер-

воної Армії у 1920 р, описами місцевих пам'ятників В. Леніну, радянським воїнам-визволителям періоду Другої світової війни тощо. Так формувалася подвійна краєзнавчо-туристична мапа регіону: в одному її вимірі були старовинні пам'ятки мистецтва, народної архітектури та побуту, натомість в іншому — місця радянської бойової слави. До того ж, частина міст, містечок й сіл колишньої Галичини була перейменована з огляду на радянську ідеологію. Це вплинуло й на їхнє сприйняття та краєзнавче трактування. Як наслідок, з'явилися нариси про колишню Жовкву як Нестерів, з акцентом на повітряній битві російського льотчика біля міста, або навіть ранішого перебування в його околицях Петра I тощо [20, с. 87—90, 95]. Путівники також змушені були конструювати новий образ колишнього Станіслава — радянського Івано-Франківська, Крестинополя — радянського Червонограда, а також відомих у ХІХ — на початку ХХ ст. сіл, таких як Жаб'є (у новій парадигмі назв — Верховина) чи Нагуєвичі (с. Івана Франка). В інших випадках довкола населених пунктів виникала нова міфологія, яку також передавали туристичні путівники. (Наприклад, підкреслювалося значення робітничої генези таких міст, як Борислав чи Червоноград. Зрештою, такі містечка, як заснований у 1965 р. Новояворівськ, первісно — Янтарне, справді вписувалися в образ робітничого поселення).

Проте образ радянського Прикарпаття був сфокусований не так довкола індустріалізації регіону, як довкруг екзотичної гуцульської культури, а також образу самих Карпат. Цю ж ідею розвивали туристичні путівники, що пропонували відвідати суміжні регіони, такі як Закарпаття й Буковину. Кожен з них у радянському дискурсі мав власні стереотипні атрибути (як, наприклад, «сонячне Закарпаття» з його Ужгородом та Мукачевим, в культурі яких тепер підкреслювали слов'янське, а не угорське історичне коріння [7; 56]). Поєднані з Галичиною у рамках спільної австро-угорської історії, ці регіони у міжвоєнний час опинилися у складі різних держав. Тому радянська пропаганда постійно акцентувала на тому, що тільки СРСР зміг поєднати роз'єднані колись етнічні українські території у складі Прикарпатсько-Закарпатського культурно-туристичного обширу [49]. Те саме, але в інший спосіб, стосувалося й Волині та Полісся, також рекламованих й поетизова-

них у радянській риторичі (як, наприклад, «синьо-оке Полісся», що асоціювалося з озерами). Іншим сегментом туристичних маршрутів для мешканців Західної України стали південні області України, зокрема відома своїм міським фольклором «Одеса-мама» (яку також зображали «містом-трудівником», а також інші курортні місця чорноморського узбережжя, включно з приєднаним у 1954 р. Кримом [11]. Проте «близьким» центром радянського туристичного дискурсу була столиця УРСР — «тисячолітній древній Київ» [22], натомість далеким, але основним у всесоюзному масштабі — Москва, яку також всяко поетизували.

Нижчу за рангом нішу в внутрішньому радянському подорожуванні займав Ленінград (також, як і західноукраїнський Львів, асоційований з «містом левів» — за кількістю скульптур із зображенням цієї тварини). Водночас Ленінград пов'язувався з близькою до європейських міст архітектурою, а також з Ермітажем, і, у цьому розумінні, рекламувався також і як «місто музеїв». Окремий сегмент у радянській туристичній ідеології займали міста прибалтійських республік: Вільнюс, Рига, Таллін, Тарту тощо. Історично радянські Литва, Латвія та Естонія вважалися певними аналогами західноукраїнських земель: і ті й інші були приєднані у 1939 році. Їхня архітектура та історія також були незвичними на тлі інших радянських міст, а тому привабливими для туристів. Натомість екзотичними для мандрівників з колишньої Галичини були радянські республіки Середньої Азії (як приклад «соціалістичного Сходу»), а також дещо ближчі за культурою країни Закавказзя, зокрема Грузія зі своїми Батумі та Сухумі, та Вірменія. Варто підкреслити, що однією з можливих причин подорожування було відвідування загальносоюзниць оздоровниць (курортів), частина з них, як Моршин або Трускавець, знаходилися у Західній Україні, натомість частина — в інших радянських республіках.

Складнішими були маршрути радянського закордонного мандрівництва в атмосфері холодної війни. Вони пролягали, передовсім, «дозволеними» країнами народної демократії соцтабору: Польщею, Чехословаччиною, Болгарією, НДР, зрідка також Кубою — на Заході, і Монголією чи В'єтнамом на Сході тощо. Однак і тут пересування було доволі обмеженим, і вимагало складних бюрократичних про-

цедур. Натомість поїздки у СФРЮ (Соціалістичну Югославію) та Китай загалом були не надто бажаними, а у т. зв. капіталістичні країни — рідкісними і з дуже значними обмеженнями, зокрема під обов'язковим контролем спецслужб. Неофіційним приводом були, зокрема, випадки, коли під час туристичних чи робочих поїздок вихідці уникали радянського державного нагляду, залишалися та просили політичного притулку в західних державах. До того ж, подорожування в країни з іншим політичним та соціальним ладом взагалі розглядалося як різновид прихованого шпигунства. (Цей елемент містився, зокрема, у радянському образі західного туриста як потенційного агента імперіалістичних розвідок, «ватиканського шпигуна» тощо).

Проте — хоча меншою мірою — радянська ідеологія підтримувала мандрівки рідним краєм, тобто Галичиною. Звідси — літературна форма подорожей, яку використовували місцеві письменники, зокрема Роман Федорів («Колиска з яворового дерева»), описуючи свої поїздки західноукраїнськими селами і містечками. Ці описи, хоч і мали обов'язкове протиставлення давнього капіталістичного й нового соціалістичного, містили образи галицького минулого, а також сентименти до народної культури українців Карпат, що виходили поза рамки офіційного дискурсу. Так, наприкінці віртуальних тридцяти шести мандрівок «отчим краєм» (Гуцульщиною — на полонини, до Косова як осередку народних майстрів тощо), Роман Федорів несподівано звертався до читача: «Не даю вам ніяких порад, якими так часто заповнюють ваші рюкзаки, говорю лиш одне:

— Не ходіть по своїй землі туристами, ходіть по ній господарями і синами. І слухайте, як виспівують матері біля колисок з яворового дерева. Щасливої вам дороги!» [57, с. 257].

Крім того, попри ідеологічні рамки, в які було поміщено тогочасну науку, на Західній Україні активно розвивалися археологічні, етнологічні та діалектологічні дослідження, споряджалися експедиції, метою яких було, з одного боку — вивчення артефактів минулого, а з іншого — вивчення народної культури та побуту, фольклору й говірок. Осередками цих експедицій та дослідницьких програм ставали такі інституції, як, наприклад, Львівський державний університет ім. І. Франка, Інститут суспільних наук АН УРСР та Львівський філіал Інституту мистецтв-

знавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського АН УРСР, а також Український державний музей етнографії і художнього промислу АН УРСР у Львові [37], Дрогобицький державний педагогічний інститут, Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника, Тернопільський державний педінститут. При цьому етнографи та діалектологи концентрували свої зусилля на вивченні культурної й мовної спадщини не тільки окремих місцевостей, але й етнокультурних регіонів: Наддністрянщини, Бойківщини та Гуцульщини [3; 17]. Останню популяризували також і на рівні цілого СРСР як «перлину народної творчості» загальнодержавного значення.

У такому ж ракурсі Галичину стали показувати також радянські путівники західноукраїнськими містами. Їх рекламували радянським мандрівникам як музеї під відкритим небом, маючи на увазі передовсім Львів (як у путівниках Георгія Островського [38, с. 77—88, 196—202; 43]). З іншого боку, мистецтвознавчі мандрівки Україною Юрія Логвина лише підсилювали уявлення про Галичину як особливий край, в якому, з одного боку, багато пам'яток міської та елітарної культури (як архітектурний ансамбль Львова), а з іншого — ціла низка об'єктів народної і сільської культури (зокрема, дерев'яні храми) [32]. Зрештою, одним з результатів наукових пошуків стала концентрація збережених по галицьких селах пам'яток народного мистецтва у міських скансенах, зокрема у Львівському музеї народної архітектури й побуту [40]. Він був вписаний у концепцію загальноукраїнської системи скансенів (Київ, Львів, Переяслав-Хмельницький, Закарпаття) [15]. Водночас підсумками співпраці науковців та місцевих краєзнавців стали томи «Історії міст і сіл УРСР», присвячені Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській областям.

Радянська влада заохочувала туризм офіційними маршрутами, зокрема у Карпатах та Прикарпатті. Так, наприклад, на Львівщині у путівниках середини 80-х рр. ХХ ст. подорожнім рекомендували кілька мандрівок різними напрямками: через Львів на Буськ, Олесько, Броди і Золочів, зі Львова на Самбір, Старий Самбір і Турку, зі Львова на Миколаїв, Стрий, Жидачів, зі Львова на Городок і Мостиська тощо [33]. З іншого боку, частина шляхів, які пропонували місцеві краєзнавці у 60—80-х рр., були тематичними, інколи з доволі метафоричними

назвами («По Львівській Швейцарії», на «Львівську Сахару», до княжого Звенигорода. Окремі маршрути вели також у Сколівські Бескиди (Сколе, Славське, Тухля тощо). Водночас вони мусіли поєднувати радянську і дорадянську візії регіону, посилаючи туристів місцями Маркіяна Шашкевича, Осипа Маковея і водночас «по місцях дії партизана розвідника М. Кузнецова», «по місцях рейду партизанських з'єднань шукаєвців» чи «по місцях рейду Червоного козацтва 1920 р.» [53; 54].

Також тогочасні путівники підтримували культ Великого Каменяра, пропонуючи туристам йти маршрутами його подорожей Галичиною та Україною загалом [66]. Частина радянських туристичних шляхів пролягала також окремими містами, зокрема Львовом та його музеями (наприклад, музеєм Олени Кульчицької, Львівським музеєм українського мистецтва, Львівським історичним музеєм [34; 35; 50], Львівською картинною галереєю), а також поза Львівщиною, зокрема у героїзоване Берестечко, яке популяризував Ігор Свешніков. Зрештою, постійно актуальними залишалися й карпатські маршрути від Коломиї й Косова до Яремчі, Болехова, Бурштина й Делятина [49]. На цьому тлі творився й образ зразкового радянського туриста: з наплічником, палаткою, спальним мішком, казанком, складаною кухнею, аптечкою, компасом, лижами і лижним костюмом (зимою), інколи — з гітарою тощо [21]. Водночас туризм практикувався і як частина радянських молодіжних ідеологічних проєктів, зокрема піонерського руху з його літніми таборами.

Натомість у 60—80-х рр. ХХ ст. у середовищах українських дисидентів та наближених до них західноукраїнських інтелігентів були розповсюджені мандрівки неофіційними маршрутами. Зокрема, такі шляхи пролягали Гуцульщиною. Учасники таких подорожей звертали увагу водночас на кілька аспектів мандрівництва. Зокрема, цілий ряд видатних представників тогочасної інтелігенції Заходу та Сходу України (Іван та Надія Світличні, Іван Драч, Софія Караффа-Корбут, Роман Крип'якевич, Іван Гречко) за ініціативою Богдана Гориня у липні — червні 1963 р. організували «карпатський рейд» цілим рядом знакових і водночас екзотичних для туристів місць. «Надвірна, Манява, Малиновище, Гута, гора Сивуля, Рафайлів, Тясмениця, Боярин, полонина Рівна, Ворохта, Дземброня, Жаб'є, Криворівня,

Микуличин, Коломия, Хуст, Мукачеве» — ці пункти, зокрема, фігурували у нотатнику видатної художниці Софії Караффи-Корбут [14, с. 421].

З одного боку, такі мандрівки асоціювалися з естетикою гір, а з іншого — мали на меті творити альтернативну до офіційної візію краю. Це відчували й тогочасні студенти¹.

Частина галицьких інтелектуалів під час відпусток збиралася більшими чи меншими групами «на каяки», щоб, пропливаючи водними артеріями України, вивчати пам'ятки минулого (наприклад, народну дерев'яну архітектуру на його берегах). Інтелігенти практикували також індивідуальні подорожі в Карпати, зокрема для того, щоб поповнювати приватні колекції давніх артефактів народної культури. Так, наприклад, робив знаний львівський колекціонер, а згодом — діяч української греко-католицької церкви Іван Гречко, який зібрав значну колекцію народних ікон на склі. З іншого боку, на всеукраїнському рівні колекції народного мистецтва з Галичини акумулювала київська квартира Івана Гончара, до якої часто приїздили й інтелігенти з Західної України. В умовах радянського режиму приватний музей Гончара вважався одним з центрів культурницького руху українських інтелігентів. Водночас в галицькій провінції жили також краєзнавці-ентузіасты зразка Володимира Шагали з Нижанкович, який впродовж

¹ Так, один з учасників згодом розпущеного студентського хору «Гомін» Йосиф Голик, нотуючи свої враження від поїздки цим краєм (кінцевою метою якої мало бути урочисте відкриття пам'ятника Тарасу Шевченку у Криворівні) відзначав не тільки красу довколишньої природи, а й намагався пояснити настрої гуцулів, обставини їхнього побуту в радянських умовах: «... гуцули веселі, вольові, гостинні. Напевно, гостинні тому, що рідко коли до них хто заходить і вони раді кожному гостеві; вольові тому, що труднощі життя в горах не мали. В зимі — сніги, літом — дощі, води гірських потоків; веселі тому, що сама природа кожного дня навіює радість. Господарі — гостинні люди; діти з цікавістю дивились на нас (...) сім'я ніколи нічого не чула і навіть не знала, що таке кілометр. В хаті обстановка гуцульська. Стеля і стіни не білені. На образках (?) біля гвіздків — писанки, на стінах — фотографії в гуцульському вбранні. В куті — дерев'яний стіл, навколо, вірніше, — біля двох стін — широка дерев'яна лава, в другому куті — пріччя дерев'яне, в третьому куті — піч. Над ліжком на жердині ліжники саморобні. На столі, покритому рушником, — кулеша і хліб» (Голик Й. «Щоденник учасника міжвузівського студентського хору «Гомін» м. Львова під час мандрів по Карпатах», 1965 р., рукопис).

багатьох років ретельно записував фольклор та замальовував зразки народної матеріальної культури Старосамбірщини. Як наслідок, у нього зберігся доволі великий, хоч і неоднорідний, архів різноманітних етнологічних матеріалів [64; 65].

Отож, радянський період в історії галицького західноукраїнського мандрівництва й краєзнавства був доволі неоднозначним. З одного боку, туризм і вивчення краю у цей час визначалися ідеологічними напрямками, які задавав офіційний партійний дискурс. З іншого боку, місцева інтелігенція намагалася сформувати власні, альтернативні програми подорожування у пошуках пам'яток народної культури краю. Це нерідко загрожувало репресіями або неприємностями, однак неофіційно практикувалося аж до кінця 80-х рр. ХХ століття.

Пострадянський етап. Після проголошення української незалежності у 1991 р. ситуація стала змінюватися. Зокрема, туризм та краєзнавство увійшли у програму відродженого «Пласту», члени якого, як скаути, мали, зокрема, вміти орієнтуватися й виживати серед дикої природи, одночасно поглиблюючи знання з історії, фольклору та етнографії рідного краю загалом, а передусім Західної України. У такий спосіб туризм ставав різновидом плекання патріотизму — зокрема, через табування, «життя серед природи» з обов'язковою «ватрою», іграми та «гутірками» на краєзнавчі теми [48, с. 12—195]. З іншого боку, мандрівництво і краєзнавство отримало новий книжковий вимір. Так з'явилися нові путівники — передусім Львовом. Частина їхніх авторів намагалися репрезентувати місто як головний осередок європейської культурної спадщини України, наголошуючи на його минулій і теперішній полікультурності й відкритості для світу. Інша частина, навпаки, показувала Львів передовсім у контексті української культури та її видатних постатей («Львів — місто наших героїв» тощо) [38, с. 84—98, 202—215].

Те ж, великою мірою, стосується й позальвівського простору Галичини. Більше, аніж у радянський час, стало помітним прагнення до децентралізації науково-краєзнавчих і туристичних проектів у Західній Україні. Як і раніше, провідними тут надалі є львівські інституції, такі як Львівський національний університет ім. І. Франка, Інститут народознавства та Інститут українознавства НАН України. З одного боку, центром їх студій залишається Львів,

його історія та культура (у вигляді тритомної «Історії Львова» (2006—2007), багатотомної «Енциклопедії Львова»), локальне койне (звідси — «Лексикон львівський: поважно і на жарт» Наталії Хобзей, Тетяни Ястремської, Ганни Дидик-Меуш, Ксенії Сімович), синтетичних праць з історії Галичини та історичної регіоналістики. Локальний центр краєзнавчих досліджень розгорнули також і вчені Дрогобича (Звідси — видання «Дрогобицького краєзнавчого збірника» та цілого ряду інших публікацій про Дрогобиччину [41; 45], зображену «землею Івана Франка» [16]). Важливим вогнищем краєзнавства у Західній Україні став Івано-Франківськ. Тут дослідження, природно, стосувалися колишньої Станіславщини: зокрема опубліковано ряд праць з минулого Станіслава (серія книг та хрестоматія «Мое місто» [39], «Івано-Франківськ. Енциклопедичний словник» (Івано-Франківськ, 2010), Коломию (роботи Івана Монолатія), Івано-Франківщину загалом [10] тощо. Постійним об'єктом краєзнавчих студій цього терену залишається Гуцульщина, яку презентують як особливо привабливий й незвичайний для дослідників й туристів етнорегіон з екзотичним Косовом, Шешорами, Яремчем тощо [1; 23] (Звідси ж — розповсюдження спеціальних навчально-методичних посібників для шкіл з гуцульщинознавства на зразок «Люблю тебе, Гуцульщино!» (Косів, 2012).

Поряд з тим, наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. з'явився цілий ряд локальних путівників і праць про окремі райони тої Гуцульщини (зокрема про Косів та Косівщину [46; 52], а також Бойківщину й Наддністрянщину: Самбірщину й Старосамбірщину [25], Добромилі й Добромиліщину, Долину та її околиці [4—6; 19], Бібрку та Бібреччину [58—61], нариси з історії інших містечок та сіл [12; 17; 27—30]. Частина з них — продукт діяльності регіональних інституцій, зокрема, краєзнавчих товариств і музеїв, інша частина — наслідок праці окремих дослідників: професійних істориків та ентузіастів-аматорів). Зрештою, у Львові й Тернополі з'явилася низка публікацій з історії та культури Тернопілля. Зразок — «Тернопільський енциклопедичний словник» («Тернопільський енциклопедичний словник : в 4-х т. Тернопіль, 2004—2010) та об'ємна етногеографічна праця Олега Шаблія про його рідне село Кутківці [63] тощо.

Водночас на ментальній мапі Галичини окреслено нові туристичні маршрути. Одні з них апелюють до нової історичної пам'яті («Стежками УПА» [51], Всеукраїнські змагання з пішохідного туризму «Стежками героїв» тощо). Інші, натомість, ґрунтуються на спробах реконструкції «Щасливої Галичини», зокрема як «нафтового Ельдорадо» кінця ХІХ — поч. ХХ століття. Наприклад, один з туристичних проєктів пропонує мандрівникам пройти маршрутом нафтового промислу та мінеральних вод, починаючи від колишнього «Ойл-Сіті у Бориславі — Бориславці з побудовою скансенів у Східниці (Дрогобич — Борислав — Східниця — Нагуєвичі — Ясениця Сільна — Станія — Доброгостів). Водночас такі мандрівки мали б репрезентувати ці околиці як місця, пов'язані з Іваном Франком (Нагуєвичі, Дрогобич) та Бруно Шульцом (Дрогобич), та як свідки минулого — з пам'ятками народної дерев'яної архітектури (Меденичі, Попелі, Сілець, Лішня, Новий Кропивник), німецькими колоністами (Коросниця, Рівне), а водночас з єврейськими мешканцями та Голокостом (Лішня) [73] тощо.

З іншого боку, пострадянський час приніс також і тексти критичних мандрівок Галичиною — такі, наприклад, вийшли з-під пера Галини Пагутяк [44]. З одного боку, маршрути письменниці пролягають довкола її рідного села Урожа, Добромиля, в якій перенесена дія одного з її романів, а з іншого — зі Львова до інших галицьких міст і містечок (Самбора і Дрогобича, Городка і Комарна, Бібрки і Бродів, Миколаєва і Борислава). Ці (заплановані й спонтанні) мандрівки творчої людини супроводжені суб'єктивними враженнями від місцевостей, їхніх пам'яток та мешканців. Туристична Галичина в уяві й дискурсі Галини Пагутяк фігурує у доволі двозначному світлі. З одного боку, вона всіяна цікавими пам'ятками (зокрема, закинутими замками, костелами — свідками польського та австрійського періоду в історії). Проте ці пам'ятки нерідко занедбані, зведені до рівня буденних, нікому не потрібних речей. Так само сірою здається авторці емоційна атмосфера у містечках, через які вона проходить. Водночас у письменницьких подорожах простежується й оптимізм: сподівання на те, що місцеві мешканці змінять своє відношення до дійсності, перебудують історичну пам'ять на підставі уявлень про багато-

культурність краю та зроблять свої містечка привабливішими для мандрівників.

Слід зауважити, що після розпаду СРСР Західна Україна стала пунктом для активного туризму з країн Східної Європи. Зокрема, з'явилося чимало польських путівників, які звертали увагу мандрівників на цей регіон як на частину втраченої спадщини «східних кресів». Її повторне «відкриття» припало власне на 1990—2000 рр., коли Львів і Галичину стали сприймати як край давніх замків, храмів та суспільно-культурних установ колишньої Речі Посполитої. При цьому частина польських туристичних матеріалів, а особливо споминів про мандрівки, репрезентувала край нейтрально, натомість інша емоційно наголошувала на довоєнному минулому, його занедбаних і зруйнованих пам'яток як повністю «чужих» для місцевих жителів. Схожу думку підтримала також частина туристів, які шукали на Західній Україні слідів єврейської культурної спадщини. Цей погляд найчіткіше виражала гостро дискусійна книга Омера Бартова про забуті чи витерті з пам'яті та з історичного середовища галицьких українців сліди єврейської присутності у регіоні («Erased: Vanishing traces of Jewish Galicia in present-day Ukraine», 2007). Водночас відродження галицького міфу серед українців та поляків підштовхнуло їх до віртуальних подорожей у минулу Галичину-Галіцію як край міжнаціональної ідилії чи «Галіційську країну пригод» у недавній книзі Марти Гай [67]. Авторка пропонує дітям уявити віртуальну поїздку Галичиною зразка 1893 р. з Кракова до Бродів. Ця подорож стає водночас мандрівкою містами (від Божні до Львова) і реконструкцією культури краю кінця ХІХ століття. Треба наголосити, що особливо у перше десятиріччя після здобуття незалежності галицькі українці, як і поляки, загалом намагалися також відродити чи реконструювати давні туристичні і краєзнавчі проєкти. Як наслідок, було перевидано путівники й краєзнавчі та етнологічні матеріали (зокрема, Івана Крип'якевича, Олени Степанів, Миколи Андруска, Володимира Шухевича, Михайла Зубрицького — з українського боку, та Мечислава Орловича, Станіслава Василевського, Фердинанда Оссендовського, Юзефа Вічковського — з польського). З'явилися також книги про Львів і Галичину (Вітольда Шольгіні, Станіслава Ніцеї, Єжи Яніцького тощо), в яких давній, передвоєнний образ місцевостей був накладений на нову дійсність. Частково цю

схему містять також і звичайні путівники [72]. Водночас частина таких книг позиціоновані як розповіді про «втрачені» українські/польські міста, містечка чи села, тобто такі, що опинилися за межами української/польської державної території. Зокрема, для українців це — містечка й села Лемківщини, Надсяння, Західної Бойківщини тощо [47]. Так минулий галицький туризм спроектовано у майбутнє, на мислення людей початку ХХІ століття.

Підсумовуючи, слід зазначити, що впродовж другої половини ХХ ст. — початку ХХІ ст. туризм та краєзнавство на західноукраїнських землях пройшли значну еволюцію. Довший час, впродовж 1940—1980-х рр., вони існували у рамках радянської ідеологічної парадигми, яка, проте, еволюціонувала, приймаючи у себе й дорадянські елементи. У такий спосіб інтернаціонально-соціалістичний погляд на історію та культуру краю був суміщений з національною його візією. Після 1991 р. з'явився новий погляд на призначення й роль галицького мандрівництва й краєзнавства (з одного боку, як засобу об'єктивного пізнання минулого й теперішнього, а з іншого — як форми патріотичного виховання). Водночас загострилися й дискусії навколо того, якою має бути ідеологія туризму й краєзнавчих пошуків у Галичині: мультикультурною, чи навпаки, підкреслено національно-українською. Це питання все ще відкрите. Загалом же галицьке мандрівництво постійно перетиналося з ідеологією та наукою, зокрема етнологією. Водночас воно залишається тим, чим, за первісним задумом, було: способом заповнити вільний час, відпочити і розважитися, однак з користю для пізнання рідного краю.

1. Арсенич П. Дослідники та краєзнавці Гуцульщини: довідник / П. Арсенич, І. Пелипейко. — Косів : Писаний камінь, 2002. — 280 с.
2. Білан М. Відгомін віків. Путівник по туристському маршруту Львів — «Одеський замок» / Майя Білан. — Львів : Каменяр, 1978. — 48 с.
3. Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження. — Київ : Наукова думка, 1983. — 302 с.
4. Борис М. Вигода: Ілюстр. істор. нарис / М. Борис. — Долина, 2004. — 76 с.
5. Борис М. Під покровом Богородиці. Гошів: ілюстр. істор. нарис / Михайло Борис. — Брошнів : Таля, 2012. — 288 с.
6. Борис М. Скарби землі долиньської: нариси з історії Долини / Михайло Борис. — Брошнів : Таля, 2009. — 180 с.
7. Бурма Д. Мукачево. Путеводитель / Д. Бурма, А. Горшков. — Ужгород, 1962.
8. Василящук О. Шешори: на терезах часу / О. Василящук. — Косів : Писаний камінь, 2000. — 224 с.
9. Віхоть В. Музей історії релігії та атеїзму. Нарис-путівник / В. Віхоть, М.В. Косів, Ю.М. Матюхін. — Львів : Каменяр, 1974. — 40 с.
10. Гаврилів Б. Коротка історія Івано-Франківщини / Б. Гаврилів. — Івано-Франківськ, 1995.
11. Гайворон А. Одесса — Батуми / А. Гайворон. — Одесса, 1967. — 216 с.
12. Гачка І. Тут витав у мріях молодий Франко. З історії Лоліна / І. Гачка. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2006.
13. Голик Р. Серед карт й путівників: краєзнавство, відпочинок і туризм в рецепції галичан ХІХ — поч. ХХ ст. / Р. Голик // Краєзнавство. — 2014. — С. 77—85.
14. Горинь Б. Любов і творчість Софії Караффи-Корбут / Б. Горинь. — Львів. — Ч. 1.
15. Гудченко З.С. Музеї народної архітектури України / З. Гудченко. — Київ : Будівельник, 1981. — 120 с.
16. Гром Г. Франкові Нагуєвичі / Г. Гром. — Дрогобич : Відродження, 2004. — 280 с.
17. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. — Київ : Наукова думка, 1987. — 472 с.
18. Загорюлько Б. Жовтневі сурми / Б. Загорюлько. — Львів : Каменяр, 1986. — 128 с.
19. З історії Долини. Зб. іст.-краєзн. ст. — Долина : Петричук О.П., 2010—2012. — Вип. 1—4.
20. Каліка Я.Ф. Нестеров. Путівник / Я.Ф. Каліка, Г.Р. Яремич. — Львів : Каменяр, 1990. — 126 с.
21. Карманний справочник туриста. — М. : Профиздат, 1982. — 224 с. — (Ізд. 2).
22. Київ. Путівник-довідник. — Київ, 1965. — 190 с.
23. Клапчук В. Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина ХІХ — перша третина ХХ ст.) / В. Клапчук. — Львів ; Івано-Франківськ : Фоліант, 2009. — 508 с.
24. Корсунь А.О. Зустріч Нового 1940 року в обсерваторії на горі Піп Іван (про мужність академіка О.Я. Орлова та трагічну долю обсерваторії) / А. Корсунь // Вісник НАН України. — 2012. — № 12. — С. 76—80.
25. Кріль М. Старосамбірщина. Історія і культура / М. Кріль. — Львів : Піраміда, 2009. — 600 с.
26. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. — Київ, 1995. — Т. 1. — 1939—1953.
27. Лаба В. Історія села Слобода Долинська / Василь Лаба. — Львів : [б. в.], 2013. — 156 с.
28. Лаба В. Нарис історії села Малехів від найдавніших часів до 1939 року / В. Лаба. — Львів, 2004. — 60 с.
29. Лаба В. Літопис парафії Раків / Василь Лаба. — Львів : [б. в.], 2013. — 104 с.
30. Лаба В. Літопис парафії Старий Мізунь / Василь Лаба. — Львів : [б. в.], 2012. — 102 с.
31. Лазарик І. Добромільський край / І. Лазарик. — Коломия, 1999. — 353 с.

32. Логвин Г. Украинские Карпаты / Г. Логвин. — Москва : Искусство, 1973. — 192 с.
33. Львівщина туристська. Путівник / М.В. Гончар, І.М. Малявська, В.М. Пшеничний та ін. — Львів : Каменяр, 1986. — 120 с.
34. Львівський музей українського мистецтва. Путівник. — Львів : Каменяр, 1978. — 68 с.
35. Львівський історичний музей: Путівник. — Львів : Каменяр, 1987. — 94 с.
36. Львівський філіал Центрального музею В.І. Леніна. Путівник. — Львів : Каменяр, 1988. — 94 с. — (5-те вид.).
37. Макарчук С. Етнографи Українського державного музею етнографії та народного промислу у Львові: 1959—1965, спогади, архівні матеріали / С. Макарчук // Народознавчі зошити: Серія історична. — 2014. — № 2 (116). — С. 299—309.
38. Мовна М. Путівники Львовом. (Друга половина ХІХ — поч. ХХІ ст.): історико-культурологічне дослідження / М. Мовна. — Львів, 2014. — 232 с.
39. Моє місто: хрестоматія з історії Івано-Франківська / упоряд. І. Монолатій. — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2012.
40. Музей народної архітектури та побуту у Львові. Путівник. — Львів : Каменяр, 1980. — 183 с.
41. Нариси з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку ХХІ ст.) / наук. ред. Л. Тимошенко ; ДДПУ ім. І. Франка ; істор. факультет. — Дрогобич : Коло, 2009. — 320 с.
42. Низовий Д. Борислав — місто нафтовиків / Д. Низовий. — Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1961. — 104 с.
43. Островский Г. Львов / Г. Островский. — Москва : Искусство, 1975. — 208 с.
44. Пагутяк Г. Сентиментальні мандрівки Галичиною / Г. Пагутяк. — Львів, 2014.
45. Пастух Р. Дрогобиччина: свідки епох : у 2 кн.: Енциклопедична кн.-альб. / Роман Пастух, Петро Сов'як, Ігор Шимко. — Дрогобич : Коло, 2012. — Кн. 1—2.
46. Пелипейко І. Містечко над Рибницею: книга про Косів / І. Пелипейко. — Косів : Писаний камінь, 2004. — 572 с.
47. Петречко Д. Втрачені українські села. Чорна / Дарія Петречко. — Брошнів : Таля, 2010. — 528 с.
48. Пластовий довідник. — Торонто, 1999. — 230 с.
49. Радянське Прикарпаття. Довідник-путівник. — Ужгород, 1974. — 221 с.
50. Рожко В. Художньо-меморіальний музей Олени Кульчицької у Львові. Путівник / В. Рожко. — Львів : Каменяр, 1978.
51. Стежками УПА. Туристичний путівник. — Івано-Франківськ, 2007.
52. Стеф'юк В. Косів — місто історичне: урбаністичний нарис / В. Стеф'юк. — Косів : Писаний камінь, 2004. — 572 с.
53. Тимчишин Я. Подорожі по Львівщині. Краєзнавчо-туристичний нарис / Я. Тимчишин, М. Савка, П. Тимошенко. — Львів : Каменяр, 1967.
54. Тимчишин Я. У Сколівські Бескиди. Краєзнавчо-туристичний нарис / Я. Тимчишин. — Львів, 1975.
55. Томащук М. Березови в історії Гуцульщини / М. Томащук. — Коломия : Вік, 1997. — 248 с.
56. Ужгород. Uzhgorod. Oujgorod. Путівник. Путеводитель. Guide. — Ужгород, 1961. — 161 с.
57. Федорів Р. Колиска з яворового дерева. Книга мандрівок / Роман Федорів. — Львів : Каменяр, 1970. — 258 с.
58. Царик З. Село біля башти / З. Царик. — Львів, 1999. — 130 с.
59. Царик З. Підгороддя княжого города. Історико-етнографічний нарис / З. Царик. — Львів, 2004. — 206 с.
60. Царик З. Місто з бобром на гербі / З. Царик, Я. Царик. — Львів ; Бірка, 2009. — (Вид. 2-ге).
61. Царик Я. Духовні святині Бірки / Я. Царик. — Бірка ; Львів, 2000.
62. Цегельник Я. Літературно-меморіальний музей Ярослава Галана. Путівник / Я. Цегельник. — Львів : Каменяр, 1975. — 24 с.
63. Шаблій О. Село на золотому Поділлі: земля і люди / Олег Шаблій. — Львів : Аверс, 2011. — 712 с.
64. Шагала В. Вибране / В. Шагала. — Львів : Логос, 2010. — 568 с.
65. Шагала В. Розповіді та ілюстрації про життя на селі в Західній Україні = Stories and illustrations of village life in Western Ukraine / Володимир Шагала ; передм. Марсі Кептур, Боб Шефер, Карлос Паскуаль ; ред. дік. Барбара Шрайвер. — Львів : МАСТІГ, 2002. — 267 с.
66. Шляхами Івана Франка на Україні. Путівник. — Львів : Каменяр, 1982. — 127 с.
67. Gaj M. Galicyjska kraina przygód / Marta Gaj. — Kraków, 2014.
68. Gorsuch A. «There is no Places Like Home» here's No Place like Home»: Soviet Tourism in Late Stalinism / Anne E. Gorsuch // Slavic Review. — Vol. 62. — № 4: Tourism and Travel in Russia and the Soviet Union (Winter, 2003). — P. 760—785.
69. Gorsuch Anne E. All this is your world: Soviet tourism at home and abroad after Stalin / Anne E. Gorsuch. — Oxford : Oxford University Press, 2011.
70. Klimpel S. W dolinie Strwiąża. Krościenko koło Chyrowa / S. Klimpel. — Warszawa : Instytut Lwowski, 2001. — 107 s.
71. Klimpel S. W dolinie Strwiąża. Chyrów / Klimpel S. — Gliwice, 2001. — 129 s.
72. Tokarski J. Lwów i okolice / J. Tokarski. — Bielsko-Biała, 2007.
73. Міжнародний туристичний маршрут «Нафтовий шлях» на теренах Дрогобиччини // <http://drohobych-rda.gov.ua/15/673-mzhnarodniy-turistichniy-marshrut-naftoviy-shlyah-na-terenah-drohobichchini.html>.

Roman Holyk

BETWEEN ENTERTAINMENTS,
SCIENCES AND IDEOLOGIES:
REGIONAL TRAVELS AND LOCAL STUDIES
IN SOVIET AND POST-SOVIET HALYCHYNA

The author has considered some ways and means used for functioning the local historical studies and tourist projects along the Western Ukraine in Soviet and post-Soviet era. Analyses have been made as for the Soviet ideological stereotypes and their influence on the ethnological search and different kinds of tourism in the region. At the same time have been presented certain changes in the sphere through the first decades of Ukrainian independence. The role and the function of books and book-reading in these processes have been underlined.

Keywords: Galicia / Western Ukraine, the Soviet period, post-Soviet history, ethnology, tourism, travel guides, reading, ideology, myth.

Роман Гольк

МЕЖДУ РАЗВЛЕЧЕНИЕМ,
НАУКОЙ И ИДЕОЛОГИЕЙ:
ПУТЕШЕСТВИЯ И ИСТОРИЧЕСКОЕ
КРАЕВЕДЕНИЕ В СОВЕТСКОЙ
И ПОСТСОВЕТСКОЙ ГАЛИЦИИ

Автор рассматривает эволюционные пути краеведческих исследований и туристических проектов на Западной Украине в советское и постсоветское время. В статье анализируется влияние советских идеологических клише на развитие этнологических изысканий и различных видов туризма в регионе. В то же время отмечаются изменения в указанной сфере на протяжении первых десятилетий украинской независимости. Подчеркивается также роль и функции книгоиздания и чтения в этих процессах.

Ключевые слова: Галичина / Западная Украина, советский период, постсоветский период, история, этнология, туризм, путеводители, чтение.